

2013 október Ról-ről

Takács Ferenc: Regénymutatvány (Cserna-Szabó András: Szíved helyén épül már a Halálcsillag, Magvető Kiadó, Budapest, 2013.)

Cserna-Szabó Andrásnak eddig két könyvéről volt szerencsém kritikát írni, a *Levin körút* (2004) és a *Puszibolt* (2008) című kisprózai köteteiről. Recenzióim értékelő záró soraiban mindkét alkalommal a *szórakoztató* jelző bukkant fel, hangsúlyosan és helyeslőleg: az előbbit „okos, érett és... igen-igen szórakoztató mű”-nek neveztem, az utóbbit „életteli és élvezetesen szórakoztató” könyvként aposztrofáltam.

Hangsúlyoznám, hogy *helyeslőleg* neveztem szórakoztatónak a *Levin körutat* és a *Pusziboltot*. Azért van szükség erre, mert mifelénk szórakoztatás és érték hagyományosan disszociatív viszonyban van egymással, legalábbis a magasirodalom magasztos régióiban. Ami szórakoztató, eleve a komolytalanság és súlytalanság gyanújába keveredik, a „nehéz”, csupán verejtékes munkával (vagy még avval sem) elolvasható és értelmezhető munkák viszont automatikusan felértékelődnek. Így aztán – legalábbis nagy átlagban –, aki úgy tör magasirodalmi (kísérleti, „posztmodern”, „poszt-posztmodern” és hasonló) babérokra, hogy közben szórakoztatja, netalán mulattatja és megneveteti olvasóját, számíthat a kritika óvatos kelletlenkedésére, az értékelés lagymatag biztonsági futamaira.

Pedig a szórakozás elemi szükséglet, a szórakoztatás pedig az erre hivatottak, mondjuk így (bár ijesztően komolyan fog hangzani), antropológiai küldetése, egyben kötelessége. *People must be amused*, szögezi le asztmától el-elfúló hangon Sleary, a cirkuszi lovászmester Charles Dickens *Nehéz idők* (1854) című regényében. *People must be amused* (ez volna az angol mondat normalizált helyesírással), „az embereknek szórakozás kell”, „az embereket szórakoztatni kell”. Majd magyarázatképpen hozzáteszi, voltaképp feleslegesen, hiszen úgyis tudjuk: „Nem lehet örökké csak dolgozni meg tanulni.”

Szórakozni kell, nyilvánvaló. Ehhez persze szükség van arra, amit szórakoztatásnak nevezünk: a *mutatványra*, ami művi látványosság, *show*, képtelen szemfényvesztés, *trompe l'oeil*. Attrakció, amely – mint nevében áll – vonz és nem ereszt, miközben „valójában” nincs is, nem létezik. A mutatvány pedig a mindenkori *mutatványos* dolga, a vásári kardnyelő és az operaházi hőstenoré, és, igen, a fikció nevezetű mutatványban utazó íróé is. Nem lehet mindig dolgozni meg tanulni, regényt is kell olvasni (és persze írni).

Cserna-Szabó András új prózai munkájában, a *Szíved helyén épül már a Halálcsillag* című regényben (amelyben szinte alig férnek el egymástól a legkülönbözőbb műfajú és legváltozatosabb rendű-rangú mutatványosok, élükön a legnagyobbikkal, Houdini mesterrel, a szabadulóművésszel) többször is említés történik egy páratlan cirkuszi attrakcióról, az „élő férfi lefejezése” című számról. A szám – illetve említése – regénybeli logikai státusa igen bizonytalan. Egyrészt a jelek szerint ilyen mutatvány sohasem létezett, a regény főhősének, Emlék Bundás kortárs magyar írónak a képzeletében született meg. Mégpedig eredetével és történeti háttérével együtt: egy állat fejének levágását, majd az állat nyakára való visszahelyezését és az állat életre keltését először „a világ első mutatványosa”, bizonyos Tchatcha-enlanch adta elő Kr. e. 3776 évvel Khufu király udvarában. Azóta, cifrázza a történetet Dudu, a bohóc, „csupán egyetlen ember csinálta utána ezt a mutatványt, Szakolczi Dániel, vagyis Dandy Jackson, a Nagy Houdini társa”. Ez viszont Emlék Bundás szerint hazugság: az ő képzeletében egyetlen ember csinálta meg Tchatcha-enlanch után a számot, bizonyos José María Mendez, aki az ő (mármint Emlék Bundás) készülő westernjében, a Mocskos Tizenegyek Bandájáról szóló ponyvaregényben „lemetszette Salma Juárez kisasszony fejét, majd visszaillesztette, és a hölgy édesen kacagott”. Különben is, honnan tud Dudu bohóc a lefejezés-mutatványról, netalán orvul beleolvasott Emlék Bundás készülő westernének a kéziratába, és onnan lopta ki ide, a valóságba? (265–266. old.)

Ezt a mutatványt – regénybeli szerepével és jogállásával együtt – bizvást vehetjük (retorikai értelemben vett) emblémának, a regény jelképes sűrítményének, ennél fogva afféle olvasási segédletnek, az értelmezést segítő kulcsnak, amit a regény maga ajánl fel az olvasónak. Aki persze választhat: nem kötelező ezt a kulcsot használni, a *Halálcsillag* ezt a segédletet nem tukmálja rá olvasóira. De ha használja a kulcsot az olvasó, nem jár rosszul.

Emlék Bundást a regény 69. oldalán egy szegedi író-olvasó találkozó során beszélgetőtársa, egy „befont hajú, öregecske és elmegegye egyetemű kisasszony” arról kérdezi, hogy „mit gondol a metafikcióról, hiszen látható, hogy szívesen alkalmazza”. Bundás az est után megkérdezi Zafírt (barátját, élősdijét és *Doppelgängerét*, aki a történet egy későbbi pontján egy képtelen *mutatvány* keretében nővé változik, s ettől kezdve Zafírának híják), hogy szerinte mi az a metafikció. „Én tudjam?” – válaszolta. „Hatszor buktam fizikából”.

Hogy Emlék Bundás kérdése legalább a regényen kívül ne maradjon megválaszolatlanul, jeleznénk, hogy a „metafikció” angol-amerikai eredetű irodalomelméleti fogalom és műszó. Jó ideje használatos: a *metafiction* („metafikció” vagy „metaregény”) terminust William H. Gass amerikai regényíró és filozófus írta le elsőként egy 1970-es esszéjében (*Philosophy and the Form of Fiction – Filozófia és regényforma*), stabilan pedig Patricia Waugh angol irodalomtudós 1984-ben – tehát csaknem harminc évvel ezelőtt – megjelent *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction (Metafikció: az önmagának tudatában levő fikció elmélete és gyakorlata)* című összefoglaló munkája hozta forgalomba. Magyarul is jó ideje már, hogy a műszó felbukkant, igaz, sokáig csupán szórványosan fordult elő. (Egy személyes példa erre: én 1973-ban, Bernard Malamudnak *A lakók* című regényéről írván használtam a mű jellemzésére a „metaregény” terminust; lásd Nagyvilág, 1973. április.)

„Metafikciónak” vagy „metaregénynek” – az angol *fiction* szó egyszerre jelenti a logikai-filozófiai értelemben vett „fikciót” (azaz a kitaláltat, az elképzeltet, a tévesen valóságosnak vélt, valójában nem létező dolgokat) és a szépirodalmi értelemben vett „fiktív prózai elbeszélést” (jelesül a regényt, illetve a regényirodalmat) – azokat a regényeket nevezzük, amelyek a maguk fikciós terében tudatosítják az olvasóban a maguk

fikciós, illetve regényszerű státusát. Ewel szisztematikusan rákérdeznek a regénybeli és a regényen kívüli világ viszonyára, illetve ennek a kettőnek a fikciós?/valóságos? természetére.

Ezek a műveletek – eléggé kézenfekvő módon – gyakran a „regény-a-regényben”-szerkezetű, illetve a „regényt-író-regényíróról-írott-regény”-elbeszélésképletű regényekben zajlanak. Van egyfelől a regényíró életének valóságfikciója, másfelől pedig az általa írott regény regényvalóság-fikciója, miközben természetesen mindez együtt ugyanannak a regényfikciónak a része. Ezt veszi körül a regényen kívüli valóság – vagy legalábbis az, amit valóságnak vélünk, de amelynek valóságos státusára az ilyen metafikciós műveletek a fikció gyanújának árnyékát vetik: fikció hírébe hozzák azt, amit mindközönségesen valóságnak nevezünk.

A metaregény, amióta regény a regény, a regény kísérője: a metafikciós jelleg ott van már Cervantesnél, Fieldingnél, Sterne-nél, Diderot-nál, Jean Paulnál és E. T. A. Hoffmann-nál (az utóbbi kettővel összefüggésben: az úgynevezett „romantikus irónia” valójában a metafikcionalitás egyik alosztala). Újabb időkben sokan posztmodern jellegzetességet látnak benne, s szívesen hivatkoznak a számtalan előfutárra és őspéldára. Hogy csupán a „regény-a-regényben” típusra szorítkozzunk, André Gide-től (*A pénzhamisítók*, 1925) Flann O’Brienen át (*Úszikkétmadár*, 1939) Italo Calvinóig (*Ha egy téli éjszakán egy utazó*, 1979) és tovább, majdhogynem a végtelenségig sorolhatók a példák. *Mutatványos* regények ezek mind, a metafikció nevezetű szemfényvesztő bűvészmutatvány valamely variánsát adják elő.

Ugyanezt teszi Cserna-Szabó is a *Szíved helyén épül már a Halálcsillagban*. Itt is egy regényíró életének a valóságfikciójában találjuk magunkat: Emlék Bundás első személyben írott önéletrajzi elbeszélését és vallomását olvassuk. A Király utcai lakásában élő és főleg közüzemi és közösköltség-tartozások felhalmozásával elfoglalt főhős egy ideig szerencsejátékból élt, de – biztonságosabb foglalkozást keresvén – utóbb felcsapott írónak. *Mivel az égvilágon semmihez sem értettem, természetesen írni kezdtem. Az irodalom a semmirekellők utolsó mentsvára. Nekem is bejött: megjelent pár könyvem és volt némi sikerem a novella műfajában.* Nem tartott sokáig a dolog. *A kritika kedvezően fogadott, de én pár év múlva mégis elvesztettem hitemet a literatúrában. Váratlanul és egyszerűen történt – egy reggel felébredtem, és azt mondta a hang a fejemben: hazugság, hogy a novella a lét kapuján dörömböl. Akkor meg minek? –* legyint rezignáltan Emlék.

Alakja voltaképpen a dosztojevszkiji odúlakó-figura új variánsa (lásd *Fejegyzések az egérlyukból*). Odalent, a fenéken él, a „rendes” társadalom peremén talál magának nem túl kényelmes helyet, a beljebb és följebb élők világáról viszont igen rossz a véleménye. Zsigeri undorának gyakran ad hangot, egyszerre szenvedélyes, egyszerre önironikus-önparodisztikus tirádákban. *Sose voltam képes a társadalom roppant testébe beleolvadni. Mások könnyedén, játszva teszik meg ezt a számukra kurta lépést, de én hányingerrel küzdök, ha csak eszembe jut a társadalmi kötelességek valamelyike. Okmányiroda, látom a falon a táblát, és összeszorul a gyomrom, majd mikor az előtte kígyózó sorra pillantok, a görcsöktől máris összeesem. Személyi igazolvány, mondja valaki, és már hallom a gumibotok suhogását. Szülői értekezlet, adóbevallás, népszavazás, közteherviselés, állampolgárság, készpénzátutalási megbízás, nem is folytatom tovább, mert leáll a szívverésem, habzik a szám, felfal a rák. De az összes közül a lakógyűlést gyűlölöm a legjobban. A közös képviselőkről mindig az a japán mondás jut eszembe: ha a gyengeelméjűség és a szorgalom frigyre lép, a borzalom medvelepkéje porozza a menyasszonyi csokrot.*

Zugíró, akit a populáris kultúra gyanúsán harsány mutatványai érdekelnek igazából: rockkritikákat és koncerttudósításokat ír a *Metal Hammer* című lapba (a regény címe egyébként a *Hamis Csöcsök* nevű rockegyüttes első lemezének címadó dalából van), közben ponyvaregényét próbálja keserves igyekezettel tető alá hozni. „Lumpenértelmiségi”, ahogy a regény egyik szereplője nevezi, akinek elefántcsonttornya valójában „egy szárnalmas, szűk, sötét gödör”, és akinek a világ fonákja az otthona, ott tudja igazán jól – azaz igazán rosszul – érezni magát. *Vonzódom mindenhez, ami bűdös, gonosz, kellemetlen, fájdalmas, undorító vagy botrányos. Cserébe viszolygok mindentől, ami szép, nyugodt, kellemes, helyes, dicső.*

Élete is javarészt üres hányódás, punnyadás a Király utca két vége között fellelhető nyilvános és privát helyszínek valamelyikében, vagy céltalan utazások ide-oda, határokon belül és kívül. A régről ismert pikareszk cselekménymenet esetlegesen epizodikus jellegére ismerünk a kósza – és szinte mindvégig fergeteges humoros – kalandfüzérben. Cél- és szükségszerűséget mindebbe a szerelem – vagy legalábbis a vágy – visz: Emlék Bundás a titokzatos Léna meghódítására tenné fel az életét, ha a hölgy illékonyan próteuszi lényé nem bújna ki minduntalan Emlék karjaiból, hogy a semmibe tűnjön. Ez a történet operai eleme: hősrünk valamiféle Király utcai szintre lefokozott Des Grieux lovagként kajtat Manonja után, mindhiába és mindhalálig.

Közben beindul a metafikciós mutatvány is. Kiadóigazgatója westernt rendelt tőle, s Emlék belefog a történetbe a Mocskos Tizenegyek Bandájának pusztulásáról. Megír néhány fejezetet, s közre is adja őket: az önéletrajzi elbeszélést (a regénybeli valóságfikciót) megmetszik a ponyvaregény (a regénybeli valóságfikción belüli regényfikció) részletei. Ám a két elbeszélés közötti viszonyban zavar támad. *A könyv gonosz, gyilkos irománnyá vált, elvesztettem felette az uralmat. Már halálosan rettegetem* – panasolja el kiadójának a szerző. A fejlevágás-mutatványhoz hasonlóan a befejezéshez közeledő western hősei is átlopódnak a regénybeli regényfikcióból a regénybeli valóságfikcióba, a kettő közötti határ átléphetővé, különbségük megfoghatatlanná válik. Véglegesen a végkifejletben: a Hunyadi tér koszos padján heverésző szerző élet-valóságába belép egyik regénybeli teremtménye, a piac felől (a regényben egyébként már halott) Mendez „rettentő alakja” bukkan elő. Azért jött, hogy végezzen Emlék Bundással. A Mocskos Tizenegy határozott így, kockát vetettek, s ő dobta a legkevesebbet, magyarázza. Majd a könyv utolsó lapján a (fiktív?) teremtmény a (valóságos?) teremtőjének a szájába dugja a Smith & Wesson csövét, és meghúzza a ravaszt.

Ezek után, gondolom, nyilvánvaló, hogy mindebből – az odúlakó lumpenértelmiségiből és ponyvaregényéből, illetve összefüggéseik paradox zavaraiból – nagyjából egyetlen dolgot kell komolyan vennünk, az elvszerű komolytalanságot. Emlék Bundás világa egy jól ismert irodalmi táj szisztematikus megidézése hol finomabban, hol nyersebben kivitelezett *pastiche* formájában: valahol a William S. Burroughs és a Raymond Queneau által határolt pázsmában vagyunk, Céline-től némileg balra, Henry Millertől hallótávolságban, Rejtő Jenővel kissé távolabbi srévizaviban. Másodlagosak, tudatosan imitáltak a regényt átszövő tömegkulturális megszólalásmódok is, a krimi, a western, a sci-fi, a pszicho-horror, együtt a populáris szörny-mitológiák alakjaival, vámpírokkal és hasonlókkal. A beékelődő western is parodisztikus, azaz utánzó-isméltő jellegű. A könyv végén olvasható megjegyzésben Cserna-Szabó az általa idézett szerzők között Jiri Brdeckát is megemlíti; a cseh író fél évszázaddal ezelőtt *Limonádé Joe* (1963) címmel tett közzé szellemes westernparódiát (remek film is készült belőle). A „Mocskos Tizenegy” cím maga is utalás, a *Piszkos tizenkettő* (1967) című filmre, illetve a film címét ihlető régi *country-western* balladára: *Oh the dirty dozen / The devil was their cousin* („Ó, a piszkos tizenkettő / az ördög volt az unokaöccsük”). S maga a metafikciós mutatvány sem

előzmény nélkül való: már Flann O'Brien 1939-es *Úszikkétmadáron*-jában is fellázadnak a róluk regényt író szerző ellen a regény szereplői, a szerző fiával ellenregényt íratnak a szerzőről, amelyben teremtőjükre lesújt teremtményei bosszúja.

De ez a másodlagosság nem bűn. Ellenkezőleg, erény. A metafikciós mutatvány hibátlan kivitelezése mellett Cserna-Szabó regénye ennek a mutatványnak a kívánatos és páratlanul mulatságos *elviccelése*, a „posztmodernimus” jegyében jószerivel tönkrenyűtt fogás *szatírája* és *paródiája* is. És ettől lesz duplán értékes a *Szíved helyén épül már a Halálcsillag*, ez a jeles, sőt kiváló – egyben pompásan szórakoztató – regénymutatvány.

Cserna-Szabó András: *Szíved helyén épül már a Halálcsillag*, Magvető Kiadó, Budapest, 2013, 368 oldal, 3490 forint.

Tetszik 16 ember kedveli. Az ismerőseid közül te lehetsz az első.

Kapcsolódó írások:

1. **Takács Ferenc: Antilányregény (Tóth Krisztina: Akvárium, Budapest, 2013, Magvető Könyvkiadó,)** Alighanem Charlotte Brontë Jane Eyre-je (1847) volt az első női...
2. **Takács Ferenc: Idill és gyehenna (Szabó T. Anna: Villany. Budapest, 2010, Magvető. 136 oldal, 2290 forint.)** Szabó T. Anna új verseskönyve, Villany címen, négy év múltán...
3. **Takács Ferenc: "A nemlét ragyogása" (Szabó T. Anna: Elhagy. Budapest, 2006, Magvető. 128 oldal, 1990 forint.)** Takács Ferenc "A nemlét ragyogása" Szabó T. Anna új...
4. **Almási Miklós: A Joyce-enigma (Takács Ferenc A hős és a kultusz, The Hero and His Cult. James Joyce. L'Harmattan kiadó, Budapest, 2013.)** Joyce, a nagy megosztó, Ulysses, a kultikus és elátkozott regény....
5. **Takács Ferenc: A katlan és a gyűrű (Vaszilij Grosszman: Élet és sors. Soproni András fordítása. Utószó: Hetényi Zsuzsa. Budapest, 2013, Európa Könyvkiadó.)** Éppen hetven éve ért véget a sztálingrádi csata: Paulus tábornagy...

Cimkék: Cserna Szabó András, Takács Ferenc